

Osebnost Antona T. Linharta

Linhart je v razdobju med Primožem Trubarjem in Prešernom naša največja in najimenitnejša mnogostranska pisateljska in kulturna osebnost.* Za to spoznanje smo potrebovali skoraj več kakor stopetdeset let. Ta ugotovitev nikakor ne omalovažuje ali celo razvrednoti dela tistih naših kulturnih delavcev — težakov, ki so v tem obdobju vsak po svoje in po svojih močeh prispevali več ali manj k razvoju naše kulture in k narodnemu osveščanju slovenskega človeka. Linhart se je dvignil visoko nad nje in stoji z vsem svojim raznovrstnim delom vstrel z Levstikom in Cankarjem, ki je po Prešernu zaradi vsestranosti in prenikavosti svojega dela vrh zase, da si brez njega sploh ne moremo predstavljati tistega sorazmerno naglega in poglobljenega razvoja, ki se je sprožil kljub številnim oviram po Levstiku, Jurčiču, Gregorčiču, Kersniku in Aškercu in katerega idejni temelji segajo od Cankarja skozi Levstika in Prešerna tja do Linharta kot našega narodnega, ljudskega preroditeljsko-svetovljanskega in svobodomiselnega zastopnika izbranih idej francoskih razsvetljencev in francoske revolucije.

S to trditvijo nikakor ne omalovažujemo niti dela, ki ga je opravil plemič Valvazor kot prizadeven kranjski patriot s svojo, v nemščini pisano zgodovino Kranjske. Tudi ne spregledujemo niti duhovitih slovensko-baročnih pridig Janeza Svetokriškega niti slovensko verzificirane igre »Škofjeloške procesije« karpucina Romualda-Lovrenca Marušiča iz Šandreža pri Gorici, ki tudi ni zgolj slovenski jezikovno-narečni spomenik, marveč je kljub tuji predlogi pomemben slovenski primer cerkvene dramatike in gledališča. Ne spregledujemo niti prvega slovenskega pesemskega Devovega almanaha »Pisanice«, kaj šele, da bi ne znali ceniti Linhartovega sodobnika pesnika in moža Valentina Vodnika in koroškega ljudskega dramatika in gledališčnika Andreja Šustra-Drabosnjaka. Vsi in še nekateri drugi od Trubarja in njegovih protestantov so tja do Linharta in Prešerna opravili svoje delo častno in po močeh, ki so jim bile dane, prav tako pa v okviru utesnenih razmer, v katerih so morali delati za razvoj slovenske literature, jezika in kulture, za poglobitev in utrditev slovenske znanosti in

* V skrajšani obliki je bral avtor ta esej kot slavnostni govor ob otvoritvi Linhartove sobe z razstavo njegovih del in uprizoritev v Radovljici 17. aprila 1974.

narodne zavesti. Toda kljub temu se po Trubarju prvič nad nje močno dviga stvariteljska osebnost Antona Tomaža Linharta, saj jih vse prekaša po darovitosti in umu, nič manj pa zaradi razgledanosti po kulturnem svetu svojega časa, zlasti še po svojem naprednem mišljenju, ki ga smemo tudi z današnjega stališča imenovati revolucionarno. Trubar je bil izredno marljiv kulturni delavec, vélik slovenski, jugoslovanski in slovanski domoljub, utemeljitelj našega knjižnega jezika in književnosti, toda bil je predvsem reformator in to ne zgolj s svojim protestantizmom, marveč po duhu vsega svojega, s humanizmom in patriotizmom prežetega kulturno nacionalnega dela.

Linhart pa ni bil le reformator naše miselnosti, marveč revolucionar v duhu najplemenitejših idej francoske revolucije in njenih predhodnikov. Res je, da nam je doba za časa Prešerna dala tudi učenjaka Jerneja Kopitarja, po Prešernu pa še vélikega slavista Frana Miklošiča, ki sta oba še danes v mednarodnem svetu slavistike veliko bolj znana in priznana slovenska uma, kakor je razumljen in priznan v mednarodnih literarnih zgodovinah sam Prešeren, čeprav sodi med največje evropske pesnike v dobi pozne romantike. Zato niti Kopitarja niti Miklošiča ne zapostavljamo pred Linhartom, če trdimo, da stoji Linhart kot nadpovprečno vélika osebnost, kot mejnik in svetilnik med Trubarjem in Prešernom. Linhartovo delo sodi v drugo in drugačno področje, kakor je bilo pomembno delo Kopitarja in Miklošiča. Linhart je postavil svojega moža tudi na enem izmed znanstvenih področij — v zgodovinopisju. Kakor je Kopitar pisec prve znanstvene gramatike slovenskega jezika, tako je Linhart pisec prve znanstveno pisane zgodovine Slovencev, oziroma južnih Slovanov, čeprav je žal ni mogel dokončati, ker ga je prej vzela smrt.

Valvazor kot najpomembnejši Linhartov zgodovinarski predhodnik je v glavnem vendarle opisovalec dogodivščin in navad brez posebnih znanstvenih prizadevanj. Opravičuje ga dejstvo, da zgodovinopisje v njegovem času tudi drugod ne pozna še znanstvenih metod in pogledov v tisti meri, kakor so se začeli uveljavljati pod vplivom nekaterih spoznanj in idej francoskih enciklopedistov v drugi polovici 18. stoletja. Takrat so začele nekatere umne glave analizirati tudi družbeni in nacionalni razvoj posameznih narodov s stališč meščanskega materializma in razsvetljskega racionalizma. Osvobajali so različne vednosti, med drugim tudi zgodovinopisje, onstranskih, mističnih in primitivnih idealističnih gledanj. Skušali so osvoboditi človekovo individualnost in razsvetliti ljudsko narodno in družbeno zavest. Čeprav se jim to ni posrečilo še v potrebni meri, so vendarle najnaprednejši prišli do spoznanj, ki so po svoje znanstveno pionirsko predhodniška ne samo za napredna, marveč tudi za revolucionarna mišljenja sredi devetnajstega stoletja, ki ga kot mejnik deli revolucija l. 1848 s Komunističnim manifestom Marxa in Engelsa na dva dela.

Linhart je iz lastnih spoznanj in pod vplivom idej francoske revolucije napravil tudi v dotlejšnjem našem zgodovinopisju velik korak naprej, ki ni na tem znanstvenem področju za razvoj našega zgodovinopisja nič manj pomemben, kakor sta Linhartovi komediji »Županova Micka« in »Matiček se ženi« temeljna kamna za novejšo slovensko gledališče in dramatiko.

Ko se z nekaj kritičnimi pripombami spominja v uvodu k prvi knjigi svojega v nemščini pisanega dela »Poskus zgodovine Kranjske in drugih južnih Slovanov Avstrije«, pravi: »Zdaj pa nekaj o mojem lastnem delu — ne kakršno je, marveč kakršno želim, da bi bilo ... biti mora več, kakor kronološki izvleček;

*Akademik Bratko
Kreft bere slavnostni
govor*

pot človeštva naj na tem malem delu Evrope (in kateri del je s tega vidika majhen) spremlja vrsta neizmernih pripetljajev; izslediti je njihove vplive na meščanski položaj prebivalcev; tudi naj ne preide prizorov umorov, kolikor so vzrok pomembnim revolucijam, ne sme se bati suhih raziskovanj, da bi na njih utemeljilo koristne trditve; usode številnih ljudstev, ki so deloma tu živela deloma šla tu skoz, naj z njihovimi vzroki in posledicami med seboj povežujemo in končno naj bo zgodovina južnih Slovanov v Avstriji... Obdobja, v katera jo razdeljujem, iščem v deželi sami, v narodih, ki so tu prebivali. Torej ne zgodovina cesarjev ali verstva. Le po naključju se zgodi, da sovpada ena izmed najvažnejših revolucij na Kranjskem, rimsko podjarmljenje zadnjih svobodnih prebivalcev, skoraj ravno s časom, ko so tu začeli razširjati krščansko vero... Mogoče bo kdo rekel, da sem meje te dežele, o kateri hočem pisati zgodovino, preveč prekoračil. Nekoliko ima celo prav, kajti moj poskus zajema zgodovino Kranjske in drugih avstrijskih južnih Slovanov, ki prebivajo od

Srbije in Dalmacije na jadranskem morju tja do Tirolske in Bavarske, od Istre tja gor do Mure na Štajerskem.«

Pri svojem delu se Linhart sklicuje na takrat in še danes znanega zgodovinarja Hr. Schlözerja in na njegovo mnenje, da je suha »vsaka specialna zgodovina, če se ne ozira na usode sosednih dežel. Vérujem tudi, da izolirana zgodovina v strogem smislu sploh ni mogoča. Red in zveza vladata v vsej naravi. Toda vzroki, zakaj je neki narod postal to, kar je, in ne nekaj drugega, ne tičijo zmeraj v njem, največkrat jih je treba iskati pri tretjem ljudstvu in zaradi tega, mislim, je nujno, da mora zgodovinopisec poseči čez.«

To je pri nas v zgodovinopisju prva znanstvena ugotovitev vzročnosti dogajanj in razvoja, ki zgodovno priča, da so bili tudi nazori Linharta kot zgodovinarja Kranjske in južnih Slovanov na takrat napredni ravni, kakor so bili pri obeh komedijah ne samo napredni, marveč celo revolucionarni v svoji nacionalni, družbeno-politični kritiki in protifevdalni in ljudski miselnosti. Oboje manifestira v obeh svojih komedijah ne kot literatsko vrinjeno tendenco, marveč kot iz dejanja, iz ljudskih značajev in človeške zavesti naravno in spontano doživeto in izpovedano dejstvo in resnico. Izreka ju preprosto in prešerno, a globoko, duhovito in z zdravim, tu in tam s satiro začinjenim ljudskim humorjem, kakršen je redek v naši književnosti še dandanes.

Nič manj pomemben in za tiste čase ne samo v naših razmerah, marveč v okviru evropskega gledališča in dramatike, pa je Linhartov progresivni dramaturški nazor, ki je v nekem smislu za tiste čase celo viharško revolucionaren. Takrat so v evropskih gledaliških sporedih prevladovala toge klasičistične in psevdoklasičistične tragedije, epigonsko pisane po Corneillu, Racinu in Voltairu. Prave komedije, kakor jih predvsem poznamo po Shakespearu in Molièru, so zamenjavale cenene burke z različnimi neslanostmi — podobno kakor žal prepogosto danes. Shakespeara je Voltaire razglasil celo za barbara, ker mu je bil premalo dvorjanski in preveč ljudski. Zaradi tega so takrat cvele, podobno kakor ponekod tudi danes, razne cenene in tudi ne preveč okusne psevdoklasičistične predelave Shakespearovih del, ki so ga deformirale v bistvu in obliki. V nemškem gledališču je nastopil v obrambo Shakespeara predvsem Lessing, kar mu še danes šteje literarna estetsko-dramaturška in gledališka zgodovina za veliko dejanje.

Tudi mladi Linhart si je hitro odkril to spoznanje in ga spontano sprejel za svojega. Zato je zapisal kot motto svojemu prvemu dramatskemu delu, v nemščini pisani viharški, zoper tirane in tiranstvo usmerjeni tragediji »Miss Jenny Love«: »Dajte, da z deškimi koraki stopam, koder je hodil Shakespeare!« V pismu prijatelju Kuraltu, ki mu je pisal, da je videl »Hamleta«, je Linhart odgovoril 24. februarja 1780: »Da ste videli v gledališču nedosegljivega Shakespeara? Bil je ‚Hamlet‘, o tem ne dvomim. Ko bi bili videli, ‚The king Lear‘, ‚Macbeth‘, toda ne ‚Macbetha‘ po Shakespearu v priredbi gospoda Stephanija, marveč ‚Macbeth‘ of Shakespeare, bi videli tri igre, ki so me do brezumja očarale.«

Linhart omenjenih treh Shakespearovih klasičnih tragedij ni mogel videti v izvirni obliki na odru, ker so neponarejena Shakespearova dela mogli uprizorjati na nemških odrih šele po letu 1797, ko je začel Wilhelm Schlegel objavljati svoje prevode Shakespearovih del, prevedene dokaj zvesto po izvirniku in brez dotlej modnih predelav. Linhart je bil takrat že skoraj dve leti v grobu,

Prizor iz Bilčeve igre »Slovenija oživljena« (Vodnik — B. Miklavc, Linhart — B. Juh, Zois — J. Albreht)

saj je umrl star šele devetintrideset let na šesto obletnico padca Bastilje 14. julija 1795. Zato se je moral že okrog petnajst let prej seznanjati s Shakespearom v kakšni angleški izdaji. Tako je Linhart prvi slovenski, po dosedanjih ugotovitvah tudi prvi južnoslovanski pisatelj in gledališčnik, ki je že takrat bral Shakespeara v izvirniku. Hkrati pa je tudi prvi med južnimi Slovani, ki se je brez takrat še močnih predsodkov zavedal genialnosti izvirne Shakespearove umetnosti. To priča tudi o njegovem naprednem dramaturško-estetskem čutu in znanju.

Ker je znal Linhart tudi francosko, je moral poznati poleg dramatika Beaumarchaisa in pravnega filozofa Montesquieuja še druge francoske književnike, gotovo pa Voltaira. Montesquieu je dokazoval, da se je absolutistična monarhija preživela in da naj prevzame oblast mlado napredno meščanstvo, ki naj vlada demokratično. Linhart ga omenja v pismu Kuraltu, ki ga je moral napisati nekje med aprilom in julijem 1781. leta. Ko piše prijatelju Kuraltu o aferi profesorja filozofije Novaka, ker je v svojih predavanjih zanikal nesmrtnost duše, obžaluje, da je oblast zaradi tega ukinila filozofijo, saj je s tem vzela šolski mladini možnost, da bi se seznanila z raznimi vprašanji filozofije. Linhart pri tem dostavlja odločno: meščan in človek sem, kar pomeni v smislu idej francoske revolucije toliko kakor zavednega naprednega meščana v na-

sprotju z besedo monsieur, ki je veljala takrat le za aristokrate. Če bi Linhart napisal pismo v francoščini, bi nedvomno uporabil namesto nemške besede »Bürger« francosko besedo citoyen, ki je med meščanskimi francoskimi revolucionarji pomenila takrat toliko, kakor je v socialistični oktobrski revoluciji pomenila beseda proletarec. V takšnem smislu nastopa beseda citoyen tudi v pesmi francoske revolucije — marseljezi. Linhart se je po tej izjavi imel za revolucionarnega državljana — meščana.

Njegova dejavnost, ki ni bil le razsvetljenec, marveč tudi razsvetitelj, je segala na različna področja. Leta 1784 je napisal podroben predlog za ustanovitev osrednje študijske knjižnice v Ljubljani, na katere temeljih je zrasla današnja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Iz nekdanjega zgolj kranjskega patriota, ki sta ga otroka in dijaka takratna šola in mestno okolje krojila in likala v nemški jezik in v jožefinizem, se je v Zoisovem krogu hitro prelevil iz vsiljene tuje kože, se vrnil k svojemu ljudstvu in postal zaveden Slovenec in Slovan, ki je pri svojih slavističnih razmišljanjih prvi pri nas omenjal utemeljitelja slavistike Dobrovskega. V svoji zgodovini je prvi ali pa vsaj med prvimi Slovani zapisal, da bi se morala Avstrija zaradi svoje slovanske večine imenovati slovanska država prav tako, kakor je slovanska Rusija. Linhartov avstroslavizem je treba razumeti iz takratnih razmer in tudi iz takratnega položaja južnoslovanskih narodov, ki so bili razcepljeni med Avstrijo in Turčijo, pred katero so mnogi pribežali v Avstrijo. V takšnih stiskah južnih Slovanov se je rodil tudi njihov avstroslavizem, ki pa so ga različni meščanski politiki številnih slovanskih narodov pozneje predolgo zagovarjali, saj so se ga oklepali tja do jugoslovanske deklaracije leta 1917. V Linhartovem času pa je imel avstroslavizem še svoj taktični politični pomen, ki ga je treba razumeti iz takratnih časov in ne iz današnjega, saj ga je tudi l. 1848 zagovarjal češki zgodovinar Palacký.

V Linhartovem času je imela ta ideja spričo zakasnelega družbenega razvoja dovolj napreden smoter: postaviti zahtevo, da morajo Avstriji zavladati združeni Slovani, ker so v veliki večini, je bilo takrat napredno in tudi protigermansko. Linhart jo je izpovedal dovolj jasno in odločno v svoji zgodovini. Da tega Slovani niso dosegli niti celo 19. stoletje, ni bila krivda zgolj na njihovi strani, čeprav jih je revolucionar Bakunin v svojem manifestu slovanskim narodom leta 1848 klical na revolucijo in pozival, da je treba tudi za Slovane mačehovsko Avstrijo v interesu demokracije in Slovanov razbiti in ustanoviti federativno republiko vseh Slovanov.

Mladi Linhart, ki se je sprva navduševal za Jožefa II. in njegove reforme, se je v jožefinizmu kaj hitro razočaral, zlasti potem, ko je fevdalna in cerkvena reakcija zlomila sicer v nekaterih stvareh v začetku dobro mislečega in po svoje po razsvetljenem absolutizmu stremečega vladarja. Linhartu tudi ni mogla biti po godu centralizacija in koncentracija avstrijskega germanstva, ki se je začela pod Jožefom II. in ki se je razbohotila na škodo Slovanov zlasti po zadušeni revoluciji leta 1848.

Mladi Linhart se je v razmerah, kakršne so bile, sprva upravičeno navdušil za Jožefa II., saj je Jožef II. kazal v začetku, da bo vladal v smislu razsvetljenih načel, kakor jih je podobno doživljal in razumel tudi mladi Linhart. Zato je v svojem nastopnem govoru v akademiji delavnih, ki so jo ustanovili

Obiskovalci v radovljški graščinski veži

leta 1781, med drugim izpovedal v mladostno zanosnih besedah njenim članom tele, zanj značilne razsvetljenske misli, s katerimi jih je spodbujal k delu:

»Prvi korak je storjen! To ni korak, ki bi vzbujal veliko pozornosti in šuma, pač pa korak k resnici. Tih, rahel je ta korak, a svečan in pomemben je zaradi vzvišenosti cilja, ki ste mu ga zastavili. Ker ste mirni in varni v zavesti svoje dejavnosti, Vam ni treba za združitev svojih želja, za soglasje svojih namer, za prehod iz teme na bleščečo pot, za herkulski prehod nobenih slovesnosti ... Brez sijaja, brez ozirov ... združujete roke in srca in obnavljate zvezo, katere namen ni nič manj ko razsvetljevanje Vašega naroda ... Molčati hočete, dokler ne bodo govorila dela, dela pa niso nikoli nema ... Srce mi prekipeva, a jezik se mi ustavlja. Zakaj ne morem biti tolmač svojih lastnih misli in občutkov, ko bi moral biti celo tolmač Vaših.«

In zdaj ošvrkne odločno in ostro vse sovražnike in obrekovalce razsvetljenstva in tako tudi nasprotnike obnovljene akademije, ki si je s svojimi člani naložila visoke smotre:

»Kako bi potem priklical sovražnike razsvetljenstva — kajti to so — kako bi priklical ta borna bitja, ki je za njih majhne duše pojem *domovina* dosti prevelik, z najglasnejšimi klici svoje zgovornosti iz njih temnih bivališč ter jih pokazal pred tem slavnim zborom in odkril do najmanjše gube njih nizkotonost! Poklical bi na odgovor predsodek in, če je že res tako, da je izpostavljeno

obrekovanju to, kar bi pohvalil celo bog, potem bi prisilil obrekovanje, ... da bi prilezlo brez krinke s pohojeno kačjo glavo na dan.«

V prizanesljivosti in hkrati izhajajoč iz vzvišenih razsvetljskih smotrov vidi Linhart edino maščevanje nad temi zlimi duhovi — v odpuščanju:

»Duše, ki iščejo resnico, ki so tako odločne kakor Vaše, so vélike duše in njih maščevanje je odpuščanje. Toda pustimo te malenkosti! Pustimo, naj se ti prijatelji neumnosti, ti sovražniki razsvetljenstva sami uženejo po lastni zavesti svoje nevrednosti. Niti ozrli se ne bomo, da bi videli, če ne sopiha kak predsodek za nami. Delati hočemo velikanske korake, da nas ne bo dohitela najhitrejša zavist, če bi bila tudi krilata.«

Zadnje dokazuje, da so se morali biti z različnimi konservativnimi predsodki pa tudi z zavistjo, ki je žal še danes pri nas zelo spoštovana krepost. Toda mladi Linhart je bil tako resno zaverovan v svoje razsvetljske smotre, da se je zavedal, kakšne dolžnosti in kakšno odgovornost si nalagajo. Zato je s poudarkom pozival vse k vztrajnemu delu:

»Že smo zajeti v krog nevsakdanje dejavnosti, ki je od danes tega dne naša dolžnost, stopili smo na slavno, a dolžnosti polno pot. Če bi se ne odpravili nanjo, bi se morali sramovati, če bi se pa zdaj ustavili, ko smo jo že nastopili, kako, gospoda moja, bi potem imenovali posledice, ki bi jih povzročila oslabelost naših sil, ki smo jih vendar ob tem slovesnem dnevu posvetili svoji domovini?«

In zdaj sledi sklepni poziv, ki je po svojih mislih in besedah edinstven dotlej v naši kulturni zgodovini ne oziraje se na to, da je svoj govor govoril v nemščini, toda govoril ga je kot patriot kranjske dežele in kot svetovljanski razsvetljenec in ne kot kakšen nemški nacionalist, saj takšne nacionalne zavesti takrat (l. 1781) še ni bilo. Bila je predvsem deželna, to se pravi kranjska, ki jo cenimo celo pri plemiču Valvazorju, pred njim pa pri Herbersteinu, ki je imel slovenščino celo za svoj materni jezik. Iz vseh je govoril genius loci — genij zemlje, na kateri je živel slovensko ljudstvo. Kako bi tega patriotičnega razsvetljenstva ne cenili pri Linhartu, ki se je v naslednjih letih iz kranjskega nemško pisočega patriota pod vplivom Zoisovega kroga, idej francoske revolucije in lastnih spoznanj, ko je prisluhnil ljudstvu in zaslišal njegov socialno in narodnostno nasilno pritajeni glas, razvil v slovenskega, jugoslovansko in slovansko nacionalno in socialno čutečega in mislečega našega dramatika in zgodovinarja?

Po svoji napredni razsvetljski miselnosti ne izgubi konec njegovega govora nič na pomembnosti, čeprav se še sklicuje na Jožefa II.: »Dajmo, hitimo z vročim hrepenenjem za ciljem; neutrudno iščimo resnico po njenih najbolj skrivnih poteh in, ko jo bomo našli, planimo nanjo z lakomnostjo skopuha, zato da bi jo trošili z radodarnostjo zapravljevca v blagor domovine!«

Poziva člane akademije, naj se ne ustrašijo nobenih ovir.

»Česa naj se bojimo ali — bolje povedano — na kaj ne bi smeli upati? — Kaj bi se nam moglo zoperstavljeni na naši poti? — Pozivam najbolj gorečega, najbolj bistrega misleca, naj mi odgovori na to vprašanje, in če bi njegov raziskujoči pogled vendarle izsledil kako zapreko, bi mu dejal s polnim zaupanjem: Saj smemo vendar svobodno misliti in imamo Jožefa na prestolu.«*

* Citirano v prevodu A. Gspana (A. T. Linhart: Zbrano delo I., str. 448, DZS Ljubljana 1950).

Uvodna beseda v Linhartovi sobi

Linhart je imel svoj govor nekaj mesecev potem, ko je postal Jožef II. vladar, ki je začel z dokaj radikalnimi razsvetlenskimi reformami, ki so bile naperjene zoper razsipnost dvora in vojske, samovoljo fevdalcev in cerkvene gospode. Sam je živel skromno. Prepovedal je kot racionalist poklekovanje in ni dovolil, da bi mu poljubljali roke. Odpravil je številne praznike, zapiral samostane, v katerih so menihi le lenuharili, in zaplenil njihovo premoženje. Prepovedal je igralnice, se bil zoper podkupovanje in podelil med drugim kmetom pravico, da so smeli sami streljati divje merjase, ki so jim uničevali žetev. Plemiči, ki so spočeli otroke v nižjih družbenih slojih, so morali prevzeti obveznost, da jih bodo preživljali. Prizadeval si je za odpravo tlačanstva na veleposestvih na Češkem in Ogrskem, kjer so morali po Jožefovi odločitvi tudi plemiči plačevati splošen zemljiški davek. Dotlej so bili obdavčeni le kmetje. Spremenil je nekatere stvari v kazenskem zakoniku, skušal odpraviti mučenje in razglasil versko strpnost. Zaradi takšnih in podobnih reform si je nakopal sovraštvo plemstva in visoke cerkvene gospode s papežem na čelu. Razkačeni plemiči so mu dali vzdevek »kmečki bog«. Zato ni nič čudnega, če se je mladi Linhart v začetku navduševal zanj in njegove reforme. Reakcija pa je kaj hitro pritisnila z vsemi silami na tega redko človeškega, čeprav nekoliko čudaškega Habsburžana, ter ga na koncu zlomila. O njegovem racionalizmu in stremljenju po preprostosti zoper rokokojsko načičkanost še danes priča tudi njegov

sarkofag v kapucinski grobnici na Dunaju, ki je brez vseh okraskov, medtem ko je sarkofag njegove matere Marije Terezije preobložen z raznimi okraski in figuricami. V njem sta se križali donkihotska in hamletovska natura. Vse to je bilo potrebno povedati, da se razume Linhartovo navdušenje za Jožefa II., ko je prevzel po smrti Marije Terezije vodstvo države v svoje roke, čeprav se je moral Linhart pozneje razočarati nad njim.

Linhart se ni vdal pritisku reakcije in je ostal zvest načelom, ki jih je izpovedal v svojem govoru na akademiji. Kakor dokazujeta obe njegovi komediji in njegov »Poskus zgodovine«, je svoje razsvetljenstvo v narodnem in ljudskem smislu pozneje celo zradikaliziral v mišljenju in z dejanjem.

Zgornjega pa nisem zapisal le Linhartu v opravičilo in pojasnitev, marveč tudi v duhu njegovega razsvetljenstva, tolerance in njegovega gorečega racionalističnega prizadevanja v iskanju resnice in ugotavljanju dejstev, kakršna že pač so. Linhartov govor na seji akademije delavnih je pred Levstikom po svojih glavnih, zanosno stiliziranih mislih v naši kulturni in literarni zgodovini najdragocenejši primer govora vnetega razsvetljenca in razsvetitelja.

Linhart je izšel iz ljudstva in se je vrnil, spodbujen od idej francoske revolucije, k svojemu ljudstvu, ko je spoznal, da ima tudi naš narod pravico biti nacionalno in kulturno enakopraven in enakovreden z drugimi narodi Evrope. Trdil se je na različne načine, da ga razsvetli in mu pomaga celo pri dvigu preproste gospodarske izobrazbe. Zato je prevedel Bukve o živinskih kugah in boleznih, ki bi naj rabile slovenskemu kmetu. Kumerdeju je pomagal pri slovarju in delal še to in ono. V obnovljeni akademiji učenih mož je po pravici imel vzdevek Agilis, to se pravi delaven. Kot uradnik deželne uprave je sicer moral po službeni dolžnosti sestaviti spomenico kranjskih stanov. To so mu hoteli nekateri v preteklosti očitati, ker so spregledali njegova lastna dela, v katerih je dovolj jasno izpovedal, kdo je in kako misli, kadar misli po svoji glavi. To je tudi izpričal, ko je dokazoval oblasti, da ni nobenih zakonitih sredstev in potreb za uvedbo nemščine v ljudske šole, saj bi s tem izgubile osnovne šole svoj ljudski in narodni smisel. V komedijo »Veseli dan ali Matiček se ženi« je celo vpletel besede o pravici slovenskega jezika v uradnem poslovanju.

Neimenovani kronist (bržkone je bil Zois) je ugotovil v nemščini izhajajočem ljubljanskem tedniku, da je uprizoritev »Županove Micke« 28. decembra 1789 v Stanovskem gledališču, kjer so dotlej bile le predstave v nemškem in italijanskem jeziku gostujočih gledaliških družin in domačih amaterjev, potrčila, da je tudi slovenski jezik goden za gledališče in da se z odra prav tako dobro sliši kakor ruščina, češčina in poljščina. Za to ugotovitvijo pa slišimo še posredni podton: enakovredna na odru tudi z nemščino, kateri je že Trubar s svojimi postavil nasproti slovenščino kot enakovredno, podobno kakor sta sedem stoletij prej Ciril in Metod uveljavljala praslovanščino kot enakovreden in enakopraven jezik z grščino, latinščino, hebrejščino in germanščino.

In še nekaj je izpričal Linhart s svojima komedijama: da je njegov materni jezik, v katerem so doslej izhajale skoraj izključno le nabožne knjige, goden tudi za posvetno književnost, zlasti še za posvetno gledališče in dramatiko. Z Linhartovima dvema komedijama nismo stopili le častno in trdno v svet evropskega posvetnega gledališča in dramatike, marveč tudi v svet novejše kulture sploh.

Naslednji, ki je priznal Linhartu, da si je »pridobil zaslug za slovensko narodno književnost zlasti s predelavo dveh veseloiger . . . s ponaroditvijo zgodbe in natančnim opazovanjem ljudskih navad, živi podobi kranjskega življenja«, kakor je zapisal, je bil Matija Čop. Dodal pa je svoji pohvali dve kritični pripombi: »Spričo napredka, ki ga je od tedaj napravila kranjska slovnica, se zdi jezik ali bolje pisava v slovničnem pogledu sicer nezadostna v posameznostih, kaže ga nepotrebni nemčizmi, ki bi se jim sedaj tudi manj spretni pisatelji znali ogniti.«

Formalno slovnično in pravopisno je imel Čop prav, vendar danes vemo, da daje celo ta jezikovna stran obema komedijama poseben komedijsko-stilni čar, hkrati pa izpričuje še eno: Linhartov realistično-komedijski jezikovni čut. Zavedal se je, da moreta njegovi komediji prav učinkovati le s pristnim, živim jezikom, kakor je pač bil med ljudstvom v rabi. Ne oziraje se na slovnične spodrsaljake, kakor meni Čop, in na »nemčizme«, učinkuje dialog naravno in neposredno. Ta jezik je nedeljivo povezan z obema komedijama. To so dokazali tudi vsi dosedanji poskusi pravopisnega in slovničnega čiščenja, ki pa je pomenilo v resnici stilno in komedijsko osiromašenje živosti izvirnega Linhartovega besedila. Zato se tudi niso posrečili: Linhartov jezik, kakršen je, je neodtrgljiv del od stila in komedijskosti njegovih dveh iger.

Linhart niti pri »Županovi Micki« ni zgolj prevajalec, kajti dejanja nemške predloge ni mehanično prenesel v naš kraj in med naše ljudi in iz tujega jezika v slovenskega, marveč je svojo presaditev oplodil z duhom in slogom našega jezika, s slovenskimi ljudskimi reki in duhovitostjo. To mora ugotoviti z lahkoto vsakdo, ki bi poskusil Linhartovo »Županovo Micko« prevesti nazaj v jezik predloge. Tak »nazajprevod« bi marsikje moral zaviti drugače, kakor je Richter v svoji »Die Feldmühle«, ker bi terjala slovensko-kranjska jezikovno-stilistična in ljudsko-komedijska domiselnost Linhartove »Županove Micke« v takšnem »nazajprevodu« marsikje drugačno jezikovno formulacijo v nemščini, kakor jo ima Richter, čigar jezik je v primerjavi z Linhartovim pri njegovih kmečkih osebah manj ljudski, manj duhovit in zaradi tega tudi bolj literaren, medtem ko teče Linhartov jezik v »Županovi Micki« ljudsko, živo in zveneče (kljub tujkam) kakor žuboreč potok. Še bolj pa velja to za »Matička«, v katerem je s svojo dramaturško predelavo francoske predloge, Beaumarchaisovega »Figara«, s strnjeno dejanja in lahko rečemo, s prepesnitvijo in še posebej z nekaj izvirnimi prizori izpričal velik dar dramatika, ki ima hkrati čut za dramatsko ekonomiko. Linhartov dar dramatika-komediografa ni v »Matičku« nič manjši, kakor je pri Marinu Držiću v komediji »Dundo Maroje«, za katero pravi Držić sam »Sva je ukradena iz nekoga libra, starijeg neg je staros iz Plauta«. (Gre za Plautovo komedijo »Aululario«.) Linhart sam se je dobro zavedal, da je njegov stvariteljski delež pri »Matičku« večji kakor pri »Micki«. Zato je pri »Matičku« zapisal, da je njegova komedija »Obdelana po ti francoski«, pri »Micki« pa le, da je »prenarejena po tej nemški . . .« Tako je tudi za »Županovo Micko« opozoril, da ni le prevajal, marveč tudi *prenarejal* ter tako jasno sam določil svoj delež tudi pri »Županovi Micki«.

Gre pa še za neko Linhartovo odliko: imel je nenavaden posluh za dramatično-komedijsko vrednost in učinkovitost besede in dialoga, kar je v dramatiki osnovne pomembnosti, še posebej v komediji. Ena in ista misel se da povedati na različne načine in z različnimi besedami. Lahko je celo literarno, slovnično

in pravopisno čistejša, ni pa govorno zveneča in dramsko učinkovita. In tega se je Linhart mojstrsko zavedal. Zato je jezik v obeh komedijah dramsko-gledališko učinkovit in živ. Niti najmanj ni literarno papirnat. Kakor da je vsak pisan stavek glasno pregovoril in ga s posluhom dramatika in gledališčnika preizkusil — podobno kakor Cankar. Ljudski jezik, kakršnega so ljudje govorili, je ne oziraje se na tučizme, vnesel kot realnost v svoje dialoge ter jim tako poleg vsebine dal svoj ljudski ritem, melodičnost in pristnost, ki vedno znova presenečata.

Čop (in še marsikdo za njim) teh posebnosti in zakonitosti realistične komedije ni razumel. Zato je grajal Linhartov jezik kot slovničar in purist. Dostavlja pa k svoji puristični pripombi še puritansko-estetsko, ki je tudi značilna za zelotske čase, ko so govorili razni ozkosrčni in za umetnost amuzični »moralisti«, da so Prešernove ljubezenske pesmi »zvonklanje svinjskih zvončkov«: »Škoda le, da je predmet 'Veselega dne' res lahkomišeln, tako da zdaj komaj moremo pričakovati novo izdajo.« To je mislil Čop tudi zaradi zelotsko-pavškovske cenzure svojega časa, ki niti nedolžni »Čebelici« ni prizanašala. Kljub temu pa prizna v istem sestavku, da si je Linhart »pridobil zaslug za slovensko narodno književnost zlasti s predelavo dveh veseloiger... s ponaroditvijo zgodbe in natančnim opazovanjem ljudskih navad, živi podobi kranjskega življenja... v splošnem... je pristni kranjski duh tako zadet kakor v malokateri kranjski knjigi, ki itak le redkokdaj predstavljajo kranjsko življenje...«

Tako si niti jezikovno in estetsko tenkočutni Čop ni mogel kaj, da ne bi priznal nacionalno-literarnih vrlin in pomena obeh Linhartovih komedij. Vrednosti in pomena Linhartove komedije »Matiček se ženi« sta se zavedala še bolj Prešeren in Smole, ki je leta 1840 (gotovo s Prešernovim sodelovanjem) pripravil novo, jezikovno rahlo spremenjeno izdajo. Vse poznejše izdaje obeh komedij, ki so ju pravopisno in jezikovno-čistunsko preveč »popravljali«, pa dokazujejo, da sta obe komediji v izvirniku dramaturško in jezikovno stilistično najboljši.

Linhartovo znanje in razgledanost sta bili izredni. Vsekakor je Linhart pred Kopitarjem in Čopom naš prvi široko razgledani um, prežet z najplemenitejšimi idejami kulture in humanizma. Odlikovala pa ga je svobodomisleca tudi toleranca in demokratičnost, ki ju je izpovedal ob Japljevem prevodu biblije, ko je izjavil v pismu Kuraltu (18. febr. 1785), da si ga kot človek sicer ne želi, ker ne ve, ali branje biblije človeka osrečuje, kot Kranjec, se pravi kot Slovenec in ljubitelj slovenskega jezika, pa misli drugače. Linhart je bil naš najizrazitejši in najdoslednejši svobodomiselni razsvetljenec našega narodnega preroda.

Pravičnejši je bil tisti neznani pisar, ki je ob krstu prve Linhartove hčerke pripisal k očetovemu imenu vzdevek »nobilis dominus«, čeprav ni bil plemič. Zato pomenita ti dve besedi še danes, da je bil »plemenit gospod«, ki si je svojo ljudsko plemenitost, kakor se nam razodeva zlasti iz obeh njegovih komedij, ohranil, čeprav se je gibal tudi v ljubljanski aristokratski družbi. Bil je meščansko-ljudski demokrat, kar je bil po svoje tudi Zois, čeprav je nosil baronski naslov, ki si ga je njegov oče kupil. Zato ga ne moremo imeti za fevdalnega plemiča, marveč v tisti dobi za razsvetljskega meščana-kapitalista, ki pa je dovolj mecenatsko podpiral gibanje in delo slovenskih razsvetlencev, katerih najodličnejši in največji duh je bil Linhart.

Velike, nadpovprečne osebnosti A. T. Linharta se je prvi zavedal že Zois, ko je po Linhartovem pogrebu zapisal, da je bil z Linhartom — pokopan »največji kranjski genij tistega časa«.

Zvest svojemu svobodomiselnemu in racionalističnemu prepričanju je sprejel Linhart smrt brez cerkvenih tolažil. Tudi zato je bržkone oblast prepo-vedala vsako žalno manifestacijo in celo nagrobnik, kakor je poročal Zois Vodniku 9. avgusta 1795. leta. Šele leta 1840 so mu lahko na pobudo Prešernovega kroga postavili nagrobnik z znanim Prešernovim napisom, v katerem je véliki Gorenjec dal bližnjemu rojaku Linhartu neizbrisno priznanje, ko je zapisal:

Stezé popustil nemškega Parnasa,
je pisal zgodbe Krajna star'ga časa.
Komu Matiček, Micka, hči župana,
ki mar mu je slovenstvo, nista znana?
Slavili, dokler mrtvi se zbudijo,
domači bota ga Talija, Klijo.

In če odpiramo danes, ker nam je po navedenem Prešernovem stihu zelo mar slovenstvo, na pobudo Slovenskega gledališkega muzeja in Radovljice, kjer mu je teklo otroštvo, sobo, ki naj vsaj v glavnih primerih priča in govori vsem, ki bodo vstopali vanjo, da je iz tega kraja in teh ljudi izšel eden izmed vélikih slovenskih in jugoslovanskih mož, smo opravili v primerjavi z njegovim delom le skromno dejanje, izpolnili pa vsaj delno častno dolžnost hvaležnosti do vélikega človeka, naprednega Slovenca in Slovana, zgodovinarja, dramatika, šolnika, demokrata in pravnika, razsvetljenca, svetovljana in gorečega budnika in plameničarja slovenskega ljudstva, Radovljičana Antona Tomaža Linharta.

La Personnalité d'Anton T. Linhart

En forme abrégé, cet essai a été prononcé par son auteur comme discours d'inauguration le 17 avril 1974 à Radovljica, lieu de naissance de Linhart, à l'occasion d'ouverture de la chambre de Linhart et d'une exposition de ses oeuvres. L'auteur y prouve que Linhart (1756—1819), auteur dramatique slovène et innovateur à l'époque entre Trubar (deuxième moitié du 16e siècle) et Prešeren (première moitié du 19e siècle) est aussi la plus grande personnalité, d'un esprit universel dans le monde littéraire et culturel de l'époque, exceptionnel par son talent et par son esprit, par ses connaissances du monde culturel de son temps et par ses idées progressistes qu'aujourd'hui on pourrait désigner comme révolutionnaires. Linhart n'est pas seulement notre plus grand auteur dramatique, il est aussi l'auteur de la première histoire scientifique des Slovènes et des Slaves du Sud, fondateur de la bibliothèque d'études, aujourd'hui universitaire, instituteur, cosmopolite, réveilleur et guide du peuple slovène. Il était, comme Zois l'a écrit, »le plus grand génie de la Carniole de son temps.«